

Oleksandr Sych

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-4283>

E-mail: o.sych@chnu.edu.ua

Події 1989 року в країнах Східної Європи в контексті поняття «революція»

Події, що сталися в державах Східної Європи на межі 1980–1990-х років, належать не тільки до найбільш вражаючих суспільних феноменів, але й до таких, які, без перебільшення, підвели ризику під цілим історичним періодом або, як вважає чимало істориків, взагалі під XX століттям¹, так би мовити, «достроково» завершили його, започаткувавши багато в чому вже нову добу. З цього приводу можна згадати слова знаного американського історика угорського походження Джона Лукача, який саме тоді зауважив, що «наш fin-de-siècle (кінець століття – О. С.) вже завершений: тому що, якщо не брати до уваги хронологію, двадцяте століття завершилося подіями 1989 року»².

Зазвичай ці події називають «оксамитовими революціями». У наш час ця – вже вельми заявлена – назва не піддається сумніву, вона давно запроваджена як в офіційний дискурс, так і в підручники з історії. Значною мірою цьому сприяла так звана історична політика, яка стала характерною для суспільного життя держав даного регіону. Суть її, як відомо, полягала в тому, що посткомуністичні уряди та нові політичні еліти почали нав'язувати суспільству власну інтерпретацію важливих історичних подій, вигідну певним політичним силам, партіям і спільнотам. Це відбувалося через пряме втручання у визначення змісту підручників та освітніх програм і маніпулювання архівними матеріалами, шляхом запровадження різних форм і засобів контролю за науковою та педагогічною роботою істориків, зокрема завдяки створенню спеціальних структур (сумнозвісні інститути пам'яті, як у Польщі та Україні), призначених насаджува-

¹ Див., напр.: E. Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914–1991*, London: Abacus, 1995.

² Дж. Лукач, *Кінець двадцатого века и конец эпохи модерна*, Санкт-Петербург: Наука, 2003, с. 234.

ти чітко окреслені трактування та оцінки подій і явищ минулого у необхідному для «національних інтересів» дусі. Внаслідок такої політики поняття «революції» також стало заручником певних політичних сил і відповідної політичної кон'юнктури. Іншими словами, відбулася свого роду приватизація революційного дискурсу пострадянською владою, яка поставила під свій контроль не просто інтерпретацію семантичного значення терміну «революція», але й визначення тієї чи іншої історичної події саме як революції.

Щоправда, з початку XXI ст. фокус суспільної уваги зосередився на так званих «кольорових революціях», негативний досвід і сумні наслідки яких з висоти сьогодення все більше контрастують із сподіваннями та гаслами їх учасників, що й не дивно, адже вони були заздалегідь спланованими й відповідним чином організованими політичними проектами, аніж справжніми революціями. Вони були зроблені, так би мовити, за одним лекалом (а, точніше, згідно методичних посібників Джіна Шарпа – автора відомих книжок «Від диктатури до демократії» та «198 ненасильницьких дій», ідеолога чи, як його ще називають, «хрещеного батька кольорових революцій») і мали за мету лише усунення від влади незручних для західних еліт керівників деяких держав (напр., Милошевича чи Януковича), щоби змінити їх політичний курс (зрозуміло, на прозахідний), а не задля глибоких системних змін і перебудови суспільства. Незважаючи на те, що ці виступи (а фактично ретельно сплановані політпроекти чи спецоперації) мали *зовнішні ознаки* революційного протесту, проте, революційного *змісту* в них не було. Тому «кольорові революції» – це, по суті, псевдореволюції, які лише застосовували риторичні символи, мобілізацію мас та інші зовнішні атрибути революцій, але не здійснювали докорінних соціальних і економічних перетворень у суспільстві. Причому їх організатори та виконавці особливо наголошували, що ці «нові революції» або «революції XXI століття» мають мирний, ненасильницький характер, як свого часу й «оксамитові революції».

Проте, на відміну від псевдореволюцій 2000–2014 років, суспільно-політичні зміни, що сталися в країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина, Східна Німеччина, Болгарія, Чехословаччина, Румунія) в 1989–1990 рр., дійсно можна вважати *революційними*, бо вони різко змінили долю їх народів, зумовили докорінну трансформацію державної політичної та економічної систем. Але чи були події 1989 року, які спричинили ці зміни, власне *революціями* в класичному сенсі цього поняття?

Дискусії серед науковців щодо самого змісту поняття «революція» не вщухають, час від часу пропонуються нові дефініції даного історичного явища, робляться спроби розробити певні критерії для визначення сутності цього феномену³. Ті концепції, що висувалися політологами, істориками, філософами в останні десятиліття XX – на початку XXI ст., не позбавлені вочевидь уразливих

³ Див., напр.: J. Farr, *Historical Concepts in Political Science: The Case of «Revolution»*, «American Journal of Political Science», vol. 26, No. 4, November, 1982, pp. 688–708; *Revolutions. Theoretical*,

моментів⁴, а тому не можуть претендувати на універсальність. Так, один із найбільш авторитетних сучасних дослідників у цій царині Джек Голдстоун означає революцію як насильницьке повалення влади, що здійснюється за допомогою масової мобілізації (військовою, цивільною елітою) в ім'я соціальної справедливості й створення нових політичних інститутів⁵. Однак, як відомо, «оксамитові революції» аж ніяк не були «насильницьким поваленням влади» (за винятком подій у Румунії, які, проте, мали свою специфіку), та й тодішня еліта аж ніяк не очолювала ту «масову мобілізацію», яка вихлюпнулася на вулиці багатьох міст Східної Європи. Отже, події 1989 року вочевидь не «вписуються» в таке визначення.

А тому, як видається, класичне визначення поняття «революція» не втратило своєї актуальності (на нього й орієнтувався автор даної статті). Нагадаю, що зазвичай під революцією як суспільним феноменом розуміють *глибокі, якісні зміни в розвитку суспільства; різкий, стрибкоподібний перехід від одного його стану до іншого; кардинальний переворот у соціально-економічних відносинах і політичній структурі, що приводить до ліквідації старого суспільного ладу й утвердження нового*. До речі, саме це відрізняє справжню революцію від бунту, заколоту, повстання чи державного перевороту. Адже державний переворот, навіть успішний, не змінює засадничих підвалин суспільної системи, тобто зовні влада нібито змінюється, створюються нові уряди, приходять нові керманічі тощо, але, по суті, все залишається, як і було. Саме це ми споглядали після згаданих вище «кольорових революцій». Справжня ж революція змінює не обличчя влади, не її фасад, а саму *сутність* влади, її характер, приводить до керма державного управління представників нових соціальних груп, змінює відносини (форму) власності тощо.

Метою даної статті є спроба проаналізувати наскільки історичний контент подій 1989 році у Східній Європі відповідав усталеному змістові поняття «революція», зокрема таких його складових, як наявність революційної ситуації, причини, рушійні сили, наявність гегемона, безпосередні результати та наслідки.

Уповні зрозумілий той великий інтерес, який виявили представники академічної та експертної спільнот до з'ясування причин того, що сталося в цих країнах наприкінці 1980-х років. Особливу увагу дослідники приділяли характеру протестних виступів восени 1989 року та зумовлених ними глибоких суспільних трансформацій. Цим питанням присвячений цілий масив різних досліджень, починаючи від праці Тімоті Гартона Еша, написаної «по гарячих слідах»

comparative, and historical studies, ed. by Jack A. Goldstone, San Diego et al., 1986; Д. А. Голдстоун, *Революции. Очень краткое введение*, Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017.

⁴ А. Шубин, *Великая Российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года*, Москва: ООО «Родина МЕДИА», 2014, сс. 6–15.

⁵ Д. Голдстоун, *op.cit.*, с. 19.

тих подій⁶, і до розлогої статті Барбари Фальк з промовистою назвою «Пересмислюючи революційний рецепт. 1989-й та ідея ненасильницької революції»⁷.

Справді, за період, що минув з тих пам'ятних подій, з'явилася ціла низка серйозних праць, де, здавалося б, ґрунтовно проаналізовані причини провалу соціалістичного «експерименту» в країнах означеного регіону. Щоби зрозуміти причини та характер масових виступів населення в країнах Центрально-Східної Європи, автори цих праць могли скористатися матеріалами архівів, які тепер стали доступними, а також отримали можливість ретроспективно оцінити результати й наслідки тих змін, які започаткували бурхливі події 1989-го року, що, звісно, значно полегшувало завдання всебічного визначення їх причин, характеру та значення. Але, з іншого боку, в їх дослідженнях можна помітити відбиток згаданої вище історичної політики, що, на нашу думку, знижує їх науково-пізнавальну цінність.

При визначенні характеру подій 1989 року їх зазвичай називають антикомуністичними, демократичними чи антитоталітарними революціями. Якщо перші два прикметники не викликають особливого сумніву, то з останнім терміном важко погодитися, бо політично незаангажовані та науководоброчесні фахівці-історики знають, що в розглядуваний період країни Центрально-Східної Європи, крім Румунії, *не були* тоталітарними державами (проте, як і СРСР після смерті Сталіна). Адже справді тоталітарні режими, так би мовити, за визначенням, ніколи б не допустили виникнення «Солідарності» чи автономного існування католицької церкви в Польщі або фактично відкритих кордонів, наприклад, Угорської Народної Республіки з Австрією. Так званий «гуляш-соціалізм» часів Яноша Кадара разуче відрізнявся від дійсно тоталітарного режиму Ракоші.

А ось низка реформ, що почалися в східноєвропейських державах після стрімких і драматичних подій 1989 року, мала, як зазначалося на початку даної статті, вочевидь революційний характер з огляду на демонтаж соціалістичного ладу, трансформацію політичної системи через запровадження демократичних процедур, створення нових партій, поширення плюралізму на ідеологічну та культурну сфери, перехід на рейки ринкового господарства з повним відновленням інституту приватної власності тощо. Таким чином, після подій 1989 року, які ліквідували політичні режими радянського типу, та проведених внаслідок них реформ у країнах Східної Європи відбулася зміна суспільно-політичного та економічного ладу. Тому, згідно класичного визначення самого змісту поняття «революція», вони заслуговують називатися саме так, тобто революціями, чи, якщо комусь більше подобається, «оксамитовими революціями». Проте, не все у цьому феномені виявляється таким однозначним, як видається ззовні. Деякі

⁶ T. Garton Ash, *The Magic Lantern: We the People: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York, Random House, 1990.

⁷ B. J. Falk, *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*, 2020, <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/> (accessed 13 February 2021).

науковці (до яких належить і автор даної статті) вважають, що для характеристики розглядуваних подій слово «революція» вибрано не дуже вдало. Які аргументи можна навести для обґрунтування даної тези?

По-перше, навряд чи можна стверджувати, що наприкінці 1980-х років у країнах розглядуваного регіону склалася *революційна ситуація*. Професійні історики добре знають, що «революції так просто не трапляються», суспільство відчуває наближення революційної грози. Кожна революція, як свідчить історичний досвід, є виявом гострих суперечностей у житті суспільства, яке на певному етапі свого розвитку не бачить іншого засобу їх розв'язання, крім радикального, причому, як правило, із застосуванням насильства, навіть якщо за це доведеться платити дорогою ціною.

Деякі автори, розглядаючи причини, що викликали події 1989 року, наголошують на економічних проблемах, з якими зіткнулися в 1980-х роках соціалістичні країни Східної Європи, а саме: неефективність планової, адміністративно-наказної економіки, якій бракувало гнучкості та технологічного оновлення, дефіцит товарів повсякденного вжитку та послуг, зростаюча залежність від імпортних технологій, іноземних джерел фінансування та інвестицій, що породила проблему боргів Заходу, тощо. Наприклад, зовнішній борг Угорщини збільшився з 1,3 млрд. американських дол. у 1974 році до 16,7 млрд. в 1988 році⁸. Здійснити структурну перебудову економіки, щоби зробити її більш сучасною та ефективною, комуністичне керівництво цих держав виявилось неспроможним. Все більше східноєвропейців відчували, як писав Френсіс Фукуяма, що саме соціалістична система заважає їм досягти того рівня життя, що існував тоді у західних країнах⁹. Однак, стверджувати, що саме економічні негаразди були основною причиною подій 1989 року – значить спрошувати реальне становище речей.

На наш погляд, для більшої частини населення країн Східної Європи становище – і соціально-політичне, і економічне – не було настільки важким і відчайдушним, щоби, незважаючи на ймовірні репресії та жертви, підніматися на боротьбу з режимом. До речі, перед очима багатьох ще було жорстоке придушення студентських виступів на площі Тяньаньмень у КНР у червні того ж року.

Варто нагадати, що за світовими стандартами у першій половині 1980-х років, Угорщина, а особливо Чехословаччина та НДР мали добре розвинуті економіки, і порівняно з багатьма іншими країнами (причому не тільки «третього світу») рівень життя їх населення вважався доволі заможним. Наприклад, та ж Угорщина, де сільське господарство було в основному колективним (тобто організовано на соціалістичних засадах), експортувала більше сільськогосподарської продукції, ніж Франція (причому з сільськогосподарських площ, у 4 рази менших), і в 2 рази більше (за обсягом), ніж Польща, де сільськогосподарських

⁸ Л. Ижак, *Политическая история Венгрии. 1944–1990*, Москва, ИРИ РАН, 2006, сс. 258–260.

⁹ Fr. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, N.Y., Free Press, 1992, p. 41.

площ було втричі більше, ніж в Угорщині, але польське сільське господарство, як і французьке, не було колективним.

У «Короткій історії Словаччини» (колективна монографія видана англійською мовою Словацькою Академією наук) відомий словацький історик Любомир Ліптак зазначав, що в середині 1980-х років динаміка економіки все ще була достатньою для підтримання задовільного рівня життя (за мірками Східної Європи) та відповідного соціального забезпечення, тобто зайнятості населення, безкоштовної охорони здоров'я та освіти, дешевого житла, державного дотування основних продуктів харчування; ще одним свідченням непоганих життєвих стандартів стала поява та зростання нового для суспільства середнього класу, ознаками якого була наявність машини, дачі або саду та можливість відпочинку на морі в «соціалістичних країнах»¹⁰. Тому заслуговують на увагу слова Дж. Лукача, який справедливо зауважив: «Революції здійснюються зневіреними людьми, але небагато людей у Східній Європі достатньо зневірилися, щоби ризикувати своїми знайденими в муках приватними придбаннями, які ретельно охороняли»¹¹.

Іншими словами, незважаючи на економічні негаразди, які вочевидь зростали, але були відомими, в першу чергу, партійно-державному керівництву, пересічним східноєвропейцям було що втрачати за умови жорсткої конфронтації з комуністичною владою, наражаючись при цьому на небезпеку можливих репресій. Зрозуміло, що незадоволення існуючою політичною системою на чолі з компартіями існувало в різних групах суспільства, зокрема серед так званої творчої та наукової інтелігенції (хоча представники останньої зазвичай перманентно бурчать і критикують будь-яку владу, що не заважає їм послуговуватися всіма благами, які надає ця влада)¹². Проте, навряд чи можна стверджувати, що в середині чи другій половині 1980-х років це незадоволення досягло такого градусу, щоби люди відчували відчай і внутрішню готовність у будь-який момент піднятися на боротьбу – через нестерпні політичні або економічні умови життя. До того ж настрої незадоволення режимом, як свідчить історія, можуть тривати роками, однак, далеко не завжди є показником назрілої революційної ситуації.

Таким чином, у країнах розглядуваного регіону в 80-х роках ХХ ст. ще не споглядалися умови, характерні для переддня революції, коли «низи не хочуть, а верхи не можуть жити по-старому».

¹⁰ E. Mannová (Ed.), *A Concise History of Slovakia*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2000, p. 293.

¹¹ Дж. Лукач, *Кінець двадцятого століття і кінець епохи модерна*, Санкт-Петербург, Наука, 2003, с. 134.

¹² О. Сич, *Про долю інтелігенції в постсоціалістичних країнах*, «Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва», 2000, № 4, с. 15; А. Сьч, *О úlohe a postavení inteligencie v spoločnosti*, «Politické Vedy», Časopis pre politológiu najnovšie dejiny medzinárodné vzťahy. Ročník IV, 2001, № 1, s. 56.

По-друге, зазвичай будь-які революції зумовлюються насамперед внутрішніми причинами. Але, аналізуючи комплекс причин, що зумовили революційні потрясіння 1989 року, впадає в око особлива питома вага зовнішнього фактора. Мабуть не випадково, що більшість американських політологів – сучасників тих подій – схилилася до думки про найважливішу роль у подіях 1989 року в Східній Європі саме зовнішнього чинника, яким вони вважали політику радянського керівництва на чолі з Михайлом Горбачовим. Дехто з них взагалі вважав її навіть *безпосередньою* причиною «оксамитових революцій». Так, Веслі Шумейкер писав, що «ніхто не передбачав подій 1989 року саме тому, бо ніхто не чекав, що Радянський Союз дозволить таким змінам статися в Східній Європі», і додавав, що «Радянський Союз не просто поступився цим змінам, а був активним чинником, який їх викликав»¹³. Адам Пшеворський з Чиказького університету також підкреслював: «Горбачовська революція в Радянському Союзі очевидно зіграла вирішальну роль, давши волю подіям у Східній Європі»¹⁴.

Керівники соціалістичних держав Центрально-Східної Європи відчували, що з приходом Горбачова вони втратили свій головний зовнішньополітичний ресурс і водночас гаранта їх непохитних позицій у своїх країнах. Доцент Коледжу збройних сил Канади (Торонто) Барбара Фальк зазначала: «Ненасильство працювало значною мірою в 1989 році не тільки через дисципліну та громадську солідарність серед недержавних і опозиційних сил, але й тому, що відступаючі лідери (соціалістичних держав Східної Європи – О. С.) вагалися застосовувати насильство й не могли розраховувати ані на СРСР, ані, ймовірно, навіть на свої власні сили безпеки»¹⁵.

А ось, так би мовити, «погляд зсередини» на атмосферу, в якій відбувалися виступи громадськості восени 1989 р. Вже згадуваний Л. Ліптак, описуючи, як це відбувалося у Словаччині, та вживаючи для цього такий вислів, як «ніжна революція», наголошував на тому, що комуністична еліта сама відмовилися від опору та владних важелів, які ще зберігала, розуміючи, що головний гарант їх влади – Радянський Союз – не був готовий ефективно їм допомагати. Він, зокрема, констатував: «Мирній зміні режиму сприяла, перш за все, поразка СРСР у холодній війні, і втрата ним позиції наддержави»¹⁶.

По-третє, ніде на той час, за винятком Польщі, не сформувалася внутрішня опозиція, яка б стала достатньо серйозною загрозою для комуністичної влади, а, головне, яка б відкрито декларувала свою налаштованість на докорінний злам існуючої системи. Іншими словами, така опозиція, яка б мала чітку програму власне *революційних дій*.

¹³ M.W. Shoemaker, *Soviet Union and Eastern Europe 1990*, Washington: Harpers Terry, 1990, p. 85.

¹⁴ A. Przeworski, *The «East» Becomes the «South»? The «Autumn of the People» and the Future of Eastern Europe*, "PS: Political Science and Politics", 1991, March, p. 21.

¹⁵ B. J. Falk, *op.cit.*

¹⁶ E. Mannová (Ed.), *op. cit.*, p. 295.

Та й тут, тобто в Польській Народній Республіці, поява в 1980 році профоб'єднання «Солідарність» в якості потужної політичної опозиції (на додаток до Костьолу) не викликала миттєвого руйнування системи, а зумовила її поступову трансформацію в процесі перемовин, компромісів, поступок, взаємоузгоджених рішень і поступових перетворень. До речі, подібним шляхом після смерті Франко до демократичної форми правління перейшла така країна, як Іспанія.

По-четверте, жоден комуністичний уряд Східної Європи не був, як це зазвичай відбувалося під час революцій XIX - XX ст., *повалений*, всі вони мирно склали з себе владні повноваження. Історичний досвід свідчить, що у попередніх революціях пануючі класи та їх еліти чинили шалений опір революційним силам, які намагалися позбавити їх влади, привілеїв, власності тощо, тому кожна справжня революція неминуче провокувала контрреволюцію та громадянську війну.

Нічого подібного не споглядалося восени 1989 року. У вирішальні моменти жоден комуністичний уряд не віддав наказу стріляти у своїх громадян, які вийшли на велелюдні мітинги та демонстрації (виняток становить Румунія, але й там опір з боку правлячої верхівки був недовгим). Психологічний стан комуністичного керівництва доволі точно змалював А. Пшеворський: «На 1989 рік партійні бюрократи не вірили у власні слова. А щоби стріляти, потрібно в щось вірити: коли тим, хто тримає спусковий гачок, абсолютно нема чого сказати, вони не мають сили натиснути на нього»¹⁷.

Такий перебіг подій пояснювався як усвідомленням марності надій на радянську підтримку, так і внутрішньою кризою правлячих комуністичних партій і державної бюрократії, чия політична практика фактично дискредитувала ті комуністичні принципи та гасла, які ними декларувалися. Як слушно зазначив той же А. Пшеворський, «[i]деологія стала загрозою соціальному порядку, в який вона була втілена»¹⁸. Державний переворот генерала Ярузельського став доказом того, що компартії не можуть більше керувати, обмежуючись лише пасивними поступками. Західні політологи одноставно констатували моральне банкрутство комуністичних правителів, що, в свою чергу, з точки зору населення піддавало сумніву їх право на перебування при владі. Професор політичних наук Каліфорнійського університету в Берклі Джузеппе ді Пальма писав: «Комуністичні режими втратили віру в своє право керувати – у свій „мандат небес”»¹⁹. З ним погоджувався й американський політолог Деніел Шіро: «Правлячі еліти втратили віру в свою легітимність»²⁰. Звідси й випливала вражаюча відсутність у комуністичних керівників впевненості в своїх силах і брак політичної волі під час бурхливих подій 1989 року. Влада буквально на очах втрачала контроль над ситуацією,

¹⁷ A. Przeworski, *op. cit.*, p. 22.

¹⁸ A. Przeworski, *op. cit.*, p. 21.

¹⁹ G. Di Palma, *Why Democracy Can Work in Eastern Europe*, [in:] *The Global Resurgence of Democracy*, L. Diamond and M.P. Plattner, eds. Baltimore, The John Hopkins University Press, 1993, p. 260.

²⁰ D. Chirot, *What Happened in Eastern Europe?* [in:] *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*, Seattle, University of Washington Press, 1991, p. 18.

а разом із тим і свою легітимність в очах народу. За словами колишнього радника радянського посольства в Берліні, поведінка керівників НДР у листопаді 1989-го мала «сумбурний характер і викликала часом враження глибокої політичної та адміністративної непритомності»²¹. Додамо лише, що подібна розгубленість була характерною для партійно-державного керівництва й інших соціалістичних країн. Все це мало справді кумулятивний ефект і визначило стрімке й драматичне падіння шести комуністичних режимів та обвальну руйнацію соціалістичної системи в Східній Європі.

По-п'яте, реформи та перетворення, започатковані подіями 1989-го, здійснювалися за участю значної, а в деяких країнах і більшої частини представників ще нещодавно правлячої еліти. Це, на перший погляд, доволі дивно. Проте, ми бачили, як комуністичні партії та їх керівництво, що втратили владу й пов'язані з нею привілеї, в цілому доляльно поставилися до зміни політичної ситуації, більше того, брали участь у перших після 1989 року багатопартійних виборах і в деяких країнах навіть перемогли (Албанія, Болгарія тощо), хоча й ненадовго. Чимало колишніх представників партійно-державної номенклатури вправно пристосувалися до процесу розпочатих реформ і спромоглися утримати на деякий час не тільки владу (до якої мали доступ і раніше), але й зосередити в своїх руках власність, про що в соціалістичний період не могли й мріяти. Однак така – доволі поширена в деяких країнах колишнього соціалістичного блоку – практика аж ніяк не відповідає змістові справжньої, класичної революції, бо остання як раз і позбавляє влади та власності дореволюційні правлячі еліти й панівні класи.

І, по-шосте. Як свідчить історія, революції не приводять до відтворення того порядку, який існував до попередньої революції. У даному випадку ми споглядаємо якраз таке явище: так звані народно-демократичні революції наприкінці 1940-х років зруйнували той політичний і соціально-економічний лад (капіталізм), який – зрозуміло, з огляду на реалії сучасного світу, але з дотриманням його основних параметрів – відновили «оксамитові революції». Недивно, що представники лівих політичних поглядів, зокрема ортодоксальні комуністи, нерідко називають події 1989 року та зумовлені ними наступні трансформації суспільного ладу *контрреволюцією*.

Отже, як бачимо, перебіг і зміст подій 1989 року не вписуються в усталені уявлення про основні параметри та характеристики того феномену, який прийнято називати революціями. Принагідно слід зазначити, що з плином часу й окремі науковці в самих східноєвропейських країнах почали з більшою обережністю ставитися до використання слова «революція» стосовно подій 1989 року. Так, професор Будапештського університету ім. Лоренца Етвеша, знаний угорський історик Лайош Іжак хоча й називав події 1989 року революцією, але брав це слово в лапки, і, на наш погляд, робив це невипадково. Прикметно, що

²¹ И. Ф. Максимычев, *Падение Берлинской стены. Из записок советника-посланника посольства СССР в Берлине*, Москва, Вече, 2011, с. 8.

він уточнив свою оцінку, запропонувавши досить вдале й, головне, більш точно визначення того, що відбувалося в 1989 році, а саме – «переговорна революція»²². До речі, даний термін за своїм змістом уповні годиться й для характеристики подібних процесів у 1989-1990 роках і в інших країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в Польщі або в НДР.

Тоді постає питання: як же охарактеризувати ці події та спричинені ними кардинальні суспільні зміни? З одного боку, самий перебіг і характер подій другої половини 1989-го року мало нагадували те, що було змістом «сценарію» класичних революцій кінця XVIII - XX ст. (зокрема їх початку та моменту перемоги, тобто повалення старого режиму та оволодіння владою новими силами). З другого боку, ті зміни, що почалися в 1990-х роках насамперед у вигляді та внаслідок реформ, вочевидь набули *революційного характеру*, бо зумовили докорінну трансформацію суспільних інститутів, економічної системи, духовно-ідеологічних цінностей. З огляду на це, пригадується цікавий неологізм, який запропонував свого часу згаданий на початку даної статі Тімоті Гартон Еш, а саме – *refolution* (поєднання англійських слів – *reform* та *revolution*). Як відомо, автор цього неологізму позначав ним започаткований подіями 1989 року процес політичних, соціальних та економічних змін у державах Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), який одночасно поєднував у собі елементи реформ, що вели до структурних змін, і елементи власне того, що називають революціями.

Проте, мабуть, історики, політологи, філософи наступних поколінь будуть ще неодноразово повертатися до ретельного та докладного аналізу причин і сутності суспільних трансформацій у східноєвропейському регіоні в останнє десятиліття XX ст. Ймовірно, що в результаті застосування нових методологічних підходів, поглиблених і неупереджених досліджень та наукових дискусій буде знайдено більш адекватне визначення того, що сталося в другій половині 1989 року. Але, що важко піддати сумніву, так це їх незаперечне історичне значення, незалежно від оцінок їх сучасниками чи нащадками.

Wydarzenia 1989 roku w krajach Europy Wschodniej w kontekście definicji „rewolucja”

Streszczenie: Autor zastanawia się, w jakim stopniu wydarzenia 1989 roku zgodnie z ogólnie przyjętym opiniom o rewolucji? Uważa on, że w cechach tych wydarzeń słowo „rewolucja” została wybrana nie do końca udany. Z drugiej strony, reformy, które rozpoczęły się w Europie Wschodniej po szybkim i dramatycznych wydarzeń 1989 roku, były z pewnością rewolucyjny charakter.

Słowa kluczowe: rewolucja, społeczne transformacji, demokracja, rewolucyjne zmiany

²² Л. Ижак, *op. cit.*, с. 273.

1989 Events in Eastern Europe countries in the context of definition “revolution”

Abstract: The author wonders to what extent the events of 1989 corresponded to generally accepted ideas about the revolution? He considers that in the characteristics of those events, the word “revolution” was not chosen very well. On the other hand, the reforms that began in Eastern Europe after rapid and dramatic events of 1989 were undoubtedly of revolutionary character.

Keywords: revolution, social transformations, democracy, revolutionary changes

Список використаної літератури

- Goldstoun D. A., *Revoljutsii. Ochen kratkoe vvedenie*, Moskva: Izd-vo Instituta Gaydara, 2017, 200 s.
- Izhak L., *Politicheskaya istoriya Vengrii. 1944–1990*, Moskva, IRI RAN, 2006.
- Lukach Dzh., *Konets dvadtsatogo veka i konets epokhi moderna*, Sankt-Peterburg: Nauka, 2003.
- Maksimychyev I. F., *Padenie Berlinskoy steny. Iz zapisok sovetnika-poslannika posolstva SSSR v Berline*, Moskva, Veche, 2011.
- Sych O. I., *Pro doliu intelihentsii v postsotsialistychnykh krainakh*, «Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstva», 2000, № 4, ss. 14-19.
- Shubin A., *Velikaya Rossiyskaya revoljutsiya: ot Fevralya k Oktyabryu 1917 goda*, Moskva: OOO «Rodina MYeDIA», 2014, ss. 6–15.
- Chirot D., *What Happened in Eastern Europe? The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*, Seattle, University of Washington Press, 1991.
- Di Palma G., *Why Democracy Can Work in Eastern Europe. The Global Resurgence of Democracy*, L. Diamond and M.P. Plattner, eds. Baltimore, The John Hopkins University Press, 1993.
- Garton Ash T., *The Magic Lantern: We the People: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York, Random House 1990.
- Falk B. J., *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*, 2020, <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/>.
- Farr J., *Historical Concepts in Political Science: The Case of «Revolution»*, «American Journal of Political Science», vol. 26, No. 4, November, 1982, pp. 688–708.
- Fukuyama Fr., *The End of History and the Last Man*, N.Y., Free Press, 1992.
- Hobsbawm E., *Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914–1991*, London: Abacus, 1995.
- Mannová E. (Ed.), *A Concise History of Slovakia*. Bratislava, Historicky ústav Slovenskej akadémie vied, 2000.
- Przeworski A., *The «East» Becomes the «South»? The «Autumn of the People» and the Future of Eastern Europe*, PS: Political Science and Politics, 1991, March, pp. 20–24.
- Revolutions. Theoretical, comparative, and historical studies*, ed. by Jack A. Goldstone. San Diego et al., 1986.
- Shoemaker M.W., *Soviet Union and Eastern Europe 1990*, Washington, Harpers Terry, 1990.
- Сыч А., *О úлоhe a postaveni inteligencie v spolochnosti*, „Politické Vedy. Časopis pre politologiu najnovšie dejiny medzinárodné vzťahy”, Ročník IV, 2001, № 1, ss. 53–62.